

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОРОЗУМІННЯ ЗАКОННОСТІ

У статті розглянуто генезис доктринального тлумачення категорії «законність» та особливості підходів щодо її визначення, висвітлено місце законності у механізмі правового регулювання.

Ключові слова: законність, правовий закон, праворозуміння.

Для подолання проблем державно-правового розвитку України вітчизняні вчені розробляють і вносять численні пропозиції щодо поліпшення процесу утворення ефективних механізмів побудови правової держави та належного захисту прав і свобод громадян, які сприятимуть формуванню в Україні сучасного демократичного громадянського суспільства та розвитку держави в цілому. Аналіз зазначених проблем постійно знаходиться у центрі уваги наукової спільноти, однак значна їх частина дотепер залишається остаточно не вирішеною, а окремі з них є предметом дискусій. Однією з таких проблем є проблема зміцнення законності у політичних та економічних сферах життєдіяльності суспільства і вироблення теоретико-методологічних засад праворозуміння цього складного та соціально-значущого явища.

Важливість законності в житті суспільства, її провідне місце у механізмі правового регулювання, багатогранність і багатоаспектність, складність внутрішньої структури і правова природа цього явища привертала увагу багатьох політичних, державних діячів, учених і практичних працівників. Тому актуальність обраної теми обумовлюється потребами її практичного вирішення і теоретичного осмислення в контексті завдань сучасного правового розвитку України.

Метою даної роботи є характеристика функціонального призначення законності.

Для реалізації поставленої мети послідовно мають бути вирішені такі завдання: охарактеризувати генезис доктринального тлумачення категорії «законність» та особливості підходів щодо її визначення, висвітлити місце законності у механізмі правового регулювання, обґрунтувати висновок щодо функціонального призначення законності.

У якості методологічної основи статті обрано комплексний підхід, що включає такі методи і підходи як інструментальний (законність як засіб), традиційний (законність як принцип, як

режим), спеціально-юридичний (законність як категорія), функціональний (законність як результат).

Проблема законності розглядалася в тій чи іншій мірі такими видатними мислителями як Платон, Аристотель, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо. Так, Цицерон визначає законність як необхідність постійної зміни законодавства у відповідності з потребами суспільства та справедливості. Грецький політичний діяч Полібій під законністю розуміє дотримання звичаїв як простими громадянами, так і правителями. На його думку постанови, що приймаються більшістю, повинні мати законну силу та верховну владу [1, с. 153].

Видатний мислитель середньовіччя Фома Аквінський сформулював свою теорію права. Для нього право – це, насамперед, сфера правди, справедливості і законності. Закон, на думку мислителя, повинен виражати загальне благо всіх членів суспільства і повинен встановлюватися всім суспільством або тими його представниками, кому воно довірило видавати ці закони. За його логікою, такий порядок автоматично забезпечує виконання і дотримання законності [2, с. 439]. Таким чином, закон і законність виступають загальним благом.

Активним прихильником верховенства права і законності як гаранта прогресивного розвитку суспільства виступав М. Монтеск'є.

Ж.-Ж. Руссо бачив головне завдання законності в тому, щоб забезпечувати щастя і благо всім громадянам, свободу і рівність перед законом для всіх.

Для І. Канта закон і законність виступають невід'ємними атрибутами моральної свідомості і поведінки. «Вся повага до якої я зобов'язаний від природи – заявляв І. Кант, - це повага до закону, до прав і свобод інших людей» [3, с. 521]

Аналіз генезису режиму законності в радянську епоху дозволив дійти висновку про можливість виділення двох етапів в її розвитку: етапу «революційної законності» (1917-1930),

сутність якого полягала в тому, що суди, адвокатура, прокуратура мали, насамперед, керуватися революційною правосвідомістю, а тільки потім вирішили застосовувати закони, які мали відповідати цій революційній правосвідомості, та етапу «соціалістичної законності» (1930-1991) – неухильне виконання законів та інших правових актів органами держави, посадовими особами, громадянами і громадськими організаціями [4, с. 101].

В епоху Радянського Союзу законність визначалася як «неухильне виконання законів і інших правових актів органами держави, посадовими особами, громадянами і громадськими організаціями» [4, с.101]. Забезпечення законності зводилося головним чином до роботи контролюючих і правоохоронних органів, тобто суд розглядався як правоохоронний орган, а не як орган правосуддя, що гарантує права і свободи громадян. Цим же трактуванням визначалося, що будь-який нормативний акт, що приймається тим чи іншим органом держави, в тому числі і антиправовий (неправовий), вважається «правом» і відповідно, вимагав неухильної реалізації, хоча такі акти обмежували свободу громадян або забезпечували інтереси певної, невеликої частини суспільства. Тобто, варто подумати над судженнями Платона, який вважав неправильними ті закони, «які встановлені не для загального блага всієї держави в цілому... Там, де закони встановлені в інтересах декількох осіб, мова йде не про державний устрій, а про внутрішні чвари... Якщо ж закон знаходиться у полоні будь-якої влади, це означає близьку загибель держави» [5, с. 301].

На сучасному етапі законність повністю пов'язують з побудовою правової держави і з основною її рисою-верховенством права. Тому сьогодні у правовій теорії помітною є тенденція до нового трактування поняття законності, яка ґрунтується на ідеях прав людини і громадянина, демократії, свободи тощо. Але думки вчених-юристів з цього приводу суттєво різняться між собою, в результаті чого утворилося декілька самостійних концептуальних підходів. Одні з них занадто широкі, філософського масштабу, інші – вузькі, прикладного характеру.

Так, П. Рабінович визначає законність як режим відповідності суспільних відносин законам і підзаконним актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права.

Є окремі спроби визначити законність як ідею. Так, М. Вітрук характеризує законність як ідею, вимогу та систему реального виразу права

в законах держави, у законотворчості і підзаконній правотворчості. О. Поляков розуміє законність у дещо звуженому аспекті як принцип функціонування апарату держави, в межах якого застосування права посадовими особами здійснюється у чіткій відповідності з вимогами закону.

Правознавець В. Ткаченко стверджує, що законність є режимом правомірної діяльності органів держави, що знаходить свій вияв у прийнятті правових законів та підзаконних актів, у їх неухильному дотриманні та правильному застосуванні всіма органами держави, посадовими особами, громадянами та їх об'єднаннями.

На думку С.І. Алаїс, законність визначається як принцип права, поведінки всіх його суб'єктів та діяльності держави, що водночас є методом державного управління суспільством та побудови системи нормативно-правових актів і реалізується в особливому режимі суспільно-політичного життя, в результаті існування якого стає умовою встановлення правопорядку і основою державної дисципліни [6, с. 54].

Вітчизняні правники О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко визначають законність як складну багатоаспектну категорію, що характеризується різними рівнями прояву та аспектами. У цілому вона може бути визначена як комплексна політико-правова категорія, що відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічну взаємодію права та влади, права та держави. Це визначення характеризує основні риси законності як самостійної категорії, яка є критерієм оцінки правового життя суспільства; принципом, методом і режимом неухильного виконання норм права; категорією, що має визначений зміст.

Аспектами розуміння законності в сучасному правознавстві є сторони та зрізи її висвітлення, завдяки яким формується складна комплексна характеристика цього багатогранного соціально-правового явища, зокрема - це такі рівні, завдяки яким стає можливим пізнання психологічної, політичної та юридичної складової. Зокрема, змістом ідеологічного аспекту є властива суспільству система ідей, поглядів, принципів і понять щодо сутності та соціальної ролі законності. Змістом психологічного аспекту є можливість усвідомлення суб'єктами необхідності суворого і неухильного дотримання вимог закону. Політичний аспект визначає специфіку втілення законності у політику держави та у правовий режим суспільства. Юридичний аспект передбачає необхідність закріплення у

нормативно-правових актах доцільності і справедливості права. Відповідно до цього С.В. Околіта визначає законність як реалізовану в політико-правовому режимі певної держави систему ідеологічних, психологічних, політичних та юридичних вимог правомірної поведінки, котра адресується до всіх суб'єктів суспільної життєдіяльності [7, с.185–194, 319–330].

Важливо зазначити, що всі відмінності в поглядах на законність по суті не суперечать одне одному, а радше відбивають різні грані цього правового явища. Безперечним є факт, що законність – фундаментальна категорія юридичної науки і практики, а її рівень та стан віддзеркалюють правове життя суспільства і його громадян. Тому поділяємо позицію О. Мурашина, М. Кельмана, В. Самохвалова, яка суттєво не відрізняється від поняття, сформульованого вище, про те, що законність – це обумовлене закономірностями суспільного розвитку комплексне соціально-правове явище, яке складається з трьох взаємопов'язаних складових – принципу, методу і режиму існування держави, і полягає в розумінні й суворому та неухильному виконанні всіма суб'єктами правовідносин вимог законодавчих актів, котрі повинні відповідати принципу справедливості права як у процесі правореалізації, так і в процесі правотворчості.

Правознавець О.Ф. Скакун формулює вимоги законності, пов'язуючи їх з формами діяльності держави – правотворчою та правозастосовною, що також розкриває соціальне призначення та цінність законності [8, с. 719–720].

Законність як принцип правотворчості вимагає, щоб форма нормативно-правового акта, процедура його прийняття (зміни, скасування) повинні відповідати вимогам юридичної техніки правотворення та змісту актів вищої юридичної сили законодавства. Так, у ст. 8 Конституції України закріплено, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Законність в процесі застосування норм права полягає в тому, що компетентні органи та посадові особи у процесі вирішення конкретної справи мають застосовувати норму права тільки в межах своїх повноважень і відповідно до її змісту. Порушення цих правил може призвести до небажаних наслідків.

На жаль, на практиці відомі випадки, коли формальне додержання нормативних приписів без всебічної оцінки обставин справи дискредитує державні органи та їх діяльність. Законність вимагає суворого додержання встановленого процесуального порядку застосуван-

ня норм. Це не формальність, а необхідність, адже правильно зрозумілі й виконані умови застосування норми – гарантія охорони інтересів громадян, органів управління, підприємств, організацій [9, с. 48].

Слід також відмітити, що сьогодні поряд з терміном «законність» вживається і термін «правозаконність», що в останніх дослідженнях визначається як категорія, яка «адекватніше відповідає сутності феномена, який традиційно позначається як законність», оскільки «сучасна правова наука розуміє ідею законності як «реальне вираження права», позаяк «законність – це форма права, що реалізується, а право є змістом законності». При цьому висловлюються думки, що законність – це ніби якісний бік правової діяльності суб'єктів права та їхньої поведінки, правова якість нормативних і правореалізаційних актів. Звідси, на думку Й. Горінецького, випливає, що сучасна законність є засобом забезпечення стабільності правової системи [10, с. 276–281]. Інші дослідники термін «правозаконність» визначають як «вищий тип законності, наявність якої можлива лише за умов розвиненого громадянського суспільства і правової держави» [11, с. 393]

На наш погляд, законність і правозаконність є тотожними поняттями, оскільки будь-який закон повинен бути правовим і його потрібно неухильно дотримуватися. В іншому випадку – закони не потрібні. А отже, визначення одного із типів законності повинно здійснюватися за правилами типологізації із застосуванням критеріїв та характеристикою типологічних рядів.

Важливим аспектом дослідження законності є її місце і роль у механізмі правового регулювання, тобто законність як елемент у системі юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини. До інших елементів механізму відносять юридичні норми, акти правозастосування, правові відносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, правосвідомість, інтерпретаційно-юридичні акти.

У механізмі правового регулювання законність взаємодіє з усіма елементами, хоч і впливаючи на них з різною силою, але переслідуючи єдину мету – забезпечення регулятивних завдань. Так, у співвідношенні з нормою права законність розглядається як фактор її створення (правотворчість) та фактор втілення (правореалізація).

У співвідношенні з актами реалізації права законність виступає як принцип або режим, в якому здійснюється правова реальність.

Стосовно актів правозастосування законність сприймається як принцип або вимога. Аналогічно до юридичної відповідальності законність є принципом, на підставі якого застосовуються засоби юридичного впливу. Крім того, законність повинна стати елементом правової культури особи, яка має знати, поважати закон, прагнути свідомо до реалізації його вимог.

Отже, в результаті систематизації та узагальнення викладеного матеріалу уявляється можливим зробити деякі висновки. По-перше, доктринальне тлумачення категорії «законність» характеризується динамізмом, що свідчить не тільки про плюралізм сучасної методології правознавства, а й про посилення наукового інтересу до цього складного і багатогранного явища, реалізація якого торкається всіх сфер правового регулювання та залучення для цієї роботи величезної кількості правових засобів.

По-друге, особливість сучасних підходів представників теоретичного правознавства до проблематики законності полягає в тому, що з використанням інструментальних або спеціально-юридичних, функціональних підходів автори уникають проблеми її обумовленості дією іншими соціальними та правовими факторами взаємозалежності від інших засобів механізму правового регулювання.

По-третє, усе це дає підставу новелою у методології досліджень законності вважати такий методологічний підхід, згідно з яким законність розглядається як елемент механізму правового регулювання в контексті її внутрішньо-системних взаємодій з висвітленням ролі по відношенню до структурних елементів механізму, а також по відношенню до суспільних відносин, що виступають предметом правового регулювання.

О.В. Минченко

Теоретико-методологические аспекты правопонимания законности

В статье рассмотрены генезис доктринального толкования категории «законность» и особенности подходов к её определению, выяснено место законности в механизме правового регулирования.

O. Minchenko

Theoretic and Methodological Aspects of Consideration of Lawfulness

The article depicts genesis of doctrinal construction of the category of “lawfulness” and peculiarities of approaches to its definition. The role of lawfulness in the mechanism of legal regulation is shown.

Література

1. *Нерсесянц В.С.* Политические учения Древней Греции. / В.С. Нерсесянц. - М.: Наука, 1979. - 153 с.
2. *Нерсесянц В.С.* Философия права / В.С. Нерсесянц - М. 1998.
3. *Кант И.* Метафизика нравов в двух частях. / И.Кант; Под общей редакцией В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. - М.: Мысль. - 1966. - Т.4(2).
4. *Юридический энциклопедический словарь* [гл. ред. А.Я. Сухарев]. - М.: Советская энциклопедия, 1984. - 415 с.
5. *Платон.* Государство / Платон. Собр. соч.: В 4 т. - Т. 3.- М., 1994. - 301 с.
6. *Алаіс С.І.* Сучасне право розуміння як наукова основа дослідження законності / С.І. Алаіс // Законність: теоретико-правові дослідження та впровадження. - К.: Видавництво «Юстиніан». - 2004. - 216 с.
7. *Околіта С.В.* Законність та справедливність як принцип державного управління / С.В. Околіта // Вісник УАДУ. - 1998. - №4. - С. 185-194; Околіта С.В. Законність у державному управлінні: філософський аспект / С.В. Околіта // Вісник УАДУ. - 1999. - № 1. - С. 319-330.
8. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / О. Ф. Скакун - Х.: Еспада, 2006. - 776 с.
9. *Черній В.В.* Реалізація норм права: питання теорії і практики. / В.В. Черній // Науковий вісник НАВС. - 2011. - №4. - С.48.
10. *Горінецький Й.* Поняття законності: новий зміст у сучасних умовах / Й. Горінецький // Публічне право. - 2011. - № 4. - С. 276-281.
11. *Теорія права і держави: підруч.* [За заг. ред. докт. юрид. наук А.С. Васильєва]. - К.: КНТ, - 2009. - 393 с.